

Detta paper presenterades vid NSfKs 41. forsker seminar,
Ilulissat, Grønland, september 1999.

Kerstin Svensson, 1999,
”Kriminalvård i frihet : är det ett straff?”,
*Grønland - på vej mod et nyt straffesystem? : rapport fra NSfK's 41.
forskerseminar Ilulissat, Grønland 1999*, s. 215-217.

ISBN: 87-987103-0-4.

Publicerat med tillstånd från: Nordiska Samarbetsrådet för Kriminologi.

Hela rapporten:

http://www.nsfk.org/downloads/seminarreports/researchsem_no41.pdf

Kriminalvård i frihet - är det ett straff?

av Kerstin Svensson

Kriminalvård i frihet, frivård, har sina rötter som ett alternativ till fängelse. Men vad är det för något? Är det ett straff? Jag tittar här på straffets karaktäristiska komponenter: tiden, rummet, observationen och pinan utifrån dels Michel Foucaults disciplineringsbeskrivningar och dels intervjuer med dömda, övervakare och handläggare i frivården. Observationen existerar i hög grad, men rummet är snarast virtuellt och tiden är mindre frekvent organiserad än i fängelset. Inslaget av pina är dessutom mindre tydligt. Innebär det att frivård inte är ett straff? Frågan blir belyst, men inte besvarad i detta inlägg.

Frivårdens historia och existens kretsar ständigt kring uttrycket "istället för" fängelse. De yttersta rötterna i Sverige finns i filantropiska satsningar i mitten av 1800-talet, med det blev inte mycket av dessa första tendenser till frivård. I slutet av 1800-talet återkom idén, fortfarande med filantropiska "räddnings"-anspråk. Denna gången drevs idén av personer inom riksdag och fångvård, inte minst av Sigfrid Wieselgren som både var riksdagsledamot och generaldirektör för fångvården (Wieselgren 1992). Det medförde att det i den svenska lagstiftningen har funnits möjligheter till kriminalvård i frihet i någon form sedan 1906.

Successivt har frivården utvecklats, fördjupats och förfinats. När Brottsbalken 1965 ersatte 1864 års strafflag argumenterade lagstiftaren för att det skulle vara de icke frihetsberövande påföljderna som användes i första hand. De kallades nu "påföljder" istället för straff. Endast böter och fängelse var att betrakta som straff. Kriminalvård i frihet var påföljder istället för fängelse och därmed ej att betrakta som straff. När Brottsbalken nu under 1990-talet stod inför en revidering blev begreppet straff åter viktigt. I straffsystemkommitténs betänkande (SOU 1995:91) poängterades att det måste vara de icke-frihetsberövande påföljderna som i möjligaste mån används som straff. Nu skulle det kallas för straff, "skyddstillsynen" skulle heta "övervakningsstraff" och behandlingstankens död proklamerades. Det handlar mer om retorik än om praktik i diskussionen. Det som i en tid kallas påföljd och är istället för straff skall i en annan tid kunna bli straff i sig. Vad betyder det? Vad är det för något? Hur går det till? Vad gör man?

Jag kommer inte svara på frågorna, vare sig den i rubriken eller de nyss ställda. Jag skall snarare utveckla frågorna och belysa svårigheterna. Jag arbetar med ett forskningsprojekt som handlar om att försöka förstå vad det är man gör när man utöver frivård/tilsyn/övervakning. Varför gör man så? Vilka motiv uppger aktörerna? För att försöka besvara detta arbetar jag med en undersökning som i stort består av 50 intervjuer med tjänstemän, lekmanövervakare och dömda. Jag tittar dessutom på en del skrivet material, regelsystem, riktlinjer, statistik och historiskt material i arkiv.

I fokus för min forskning står begreppen *stöd* och *kontroll*. Jag söker det som uppfattas och beskrivs som stöd och det som uppfattas och beskrivs som kontroll. Därutöver tittar jag på vilka metoder man använder när man utövar övervakning och vilka relationer det är mellan tjänstemän, lekmanövervakare och dömda. Jag koncentrerar mig på den löpande kontakten mellan aktörerna, men sneglar också lite på det som utöver själva övervakningen finns med i frivården: samhällstjänst, drogkontroller, behandlingsinsatser, programverksamhet mm.

Det jag skall ta upp här handlar, som sagt, om på vilket sätt övervakning uppfattas som ett straff. Hur aktörerna i frivården beskriver straffandet. Jag talar då om straff i dess allmänna betydelse, som reaktion på brott. Och gör inte någon åtskillnad på det som jag inledningsvis nämnde om påföljder och straff eller det som diskuteras i anledning av den Grönländska rättsväsendekommissionen: "foranstaltningar" och straff. Mitt perspektiv på frivård präglas av att jag forskar i socialt arbete. Jag ser inte kriminalvård i frihet bara som en del i rättsväsendet, utan även som en arena för socialt arbete. En arena jämte socialtjänsten, sjukvården, skolan mm.

En ofta förekommande föreställning är att socialt arbete är något bra, något gott, medan straffande är något dåligt, något ont. På samma sätt betraktas ofta stöd som gott och kontroll som ont. Under lång tid har man inte diskuterat frivård mer än att det är *i stället för fängelse*, och därmed är det bra. Fängelse är ont, frivård är i stället för fängelse, då blir det gott. Bland socialarbetare är diskussionen ibland den rakt motsatta. Man diskuterar inte frivård i det sammanhanget eftersom det är en form av straffande, det är kopplat till fängelse och eftersom fängelse är ont, måste också frivård vara det, det är ju ett straff. Beroende på vilket perspektiv man antar ser man antingen det goda eller det onda. Jag försöker se båda. Det är naturligtvis mycket svårt. Inte bara för att det är svårt att byta perspektiv, utan också för att det är samma handlingar som samtidigt är både stöd och kontroll. Mina intervjupersoner beskriver samma situationer när de talar om stöd som när de talar om kontroll. "Det är så skönt att ha en övervakare som man träffar och kan prata om allt med". "Det är så jobbigt att ständigt behöva berätta för övervakaren vad jag håller på med". Att träffa sin övervakare kan dels uppfattas om hjälp och stöd, dels oms tvång och plikt. På samma sätt beskrivs flera moment i övervakningen. Att lämna urinprov för droganalys kan uppfattas som en hjälp att hålla sig drogfri och det kan uppfattas som en integritetskränkande kontroll.

För att jag skall få hjälp att se såväl straffandet som det sociala arbetet i frivården arbetar jag med teoretiska begrepp. Jag hämtar begreppen dels från det som framkommer i materialet, företeelser som ofta beskrivs. Men en stor del av begreppen kommer från inspiration från olika teoretiska perspektiv, inte minst Foucaults disciplineringsbeskrivningar. Det är vanskligt att presentera det här nu, eftersom det är ett pågående arbete och jag bara mycket ytligt tar upp några grunddrag. Men jag skall här lyfta fram fyra begrepp som kan användas för att jämföra frivård/tilsyn med fängelse: tid, rum, observation och pina. Jag gör denna jämförelsen eftersom fängelset är något som vi alla känner till som ett straff.

Tid

Fängelsestraffet utmätts i tid. Tiden delas sedan upp som tid i anstalt och tid som villkorligt frigiven. Inom anstalten delas tiden in i dagar och timmar. Scheman finns upprättade för de dagliga aktiviteterna. I frivården har tiden också betydelse, men är inte så frekvent. Det är mer luft i organiseringen. Övervakningstiden är ett år för i stort sett alla, såväl den som är dömd till skyddstillsyn som den som är villkorligt frigiven. Under det året skall den dömda ha kontakt med sin övervakare och man avtalar en "kontaktfrekvens", ofta en gång i veckan. Övervakaren, som ofta är en privatperson, skall rapportera till tjänstemannen på frivården en gång i månaden. Var tredje månad träffas alla tre och diskuterar hur det går. Därutöver avtalas tider för drogkontroller, samhällstjänst, eller vad det är som är aktuellt för den enskilde. Tiden är också det vanligaste måttet på att en person inte har skött sin övervakning och att det finns skäl att använda sanktioner. "Nu har han inte hört av sig på en månad, nu måste vi göra något".... De jag har intervjuat berättar alla om hur de förhåller sig till tiden. Ju oftare den dömda och övervakaren har kontakt desto mer kan det beskrivas som ett straff, det blir besvärande. På samma sätt finns det de som beskriver att det inte är ett straff och då menar de att de inte behöver träffa sin övervakare så ofta. Upplevelsen av övervakning som straff har alltså ett samband med hur tätt tiden har strukturerats. Men det är veckor och månader som organiseras, inte dagar och timmar som i fängelset.

Rum

I fängelset är rummet/platsen av största betydelse. Att sitta i fängelse innebär att vara hänvisad till en begränsad yta, ett avgränsat område, inspärrad på en anstalt. Frivården har inte detta slutna rummet, övervakningen sker ute i samhället. Men var är det frivården utövas? Mina intervjupersoner beskriver att de träffas på frivårdens kontor, hemma hos den dömda, hemma hos övervakaren, på övervakarens arbete, på den dömdes arbete, på en bänk på stan, på ett AA-möte, i idrottshallar - det finns egentligen ingen plats där övervakningen inte kan utövas. Det är inte bara de avtalade mötena som är möten där övervakningen bedrivs. Dömda berättar om den oro som kan finnas för att träffa på sin övervakare på stan. Övervakare berättar att det kan vara bra att besöka klienterna i deras hem, då kommer man dem mera in på livet. Och speciellt om man kommer utan att ha anmält sin ankomst.

Eftersom man inte kan knyta frivården till en geografisk, fysisk, plats, måste man istället tänka sig en virtuell plats. En plats på samma sätt som internet är en plats. Alla vet vi att det finns, vi har varit där, men ingen kan peka på det. Frivårdens virtuella plats är den dömdes tankevärld. Det är i den dömdes tankevärld som mötena sker och det är också där som oron för att träffa på övervakaren vid fel tillfälle finns. Det är också det Foucault talar om när han säger att själen är kroppens fängelse. När frivården fungerar sker straffet i den dömdes tankevärld, hans själ.

Observationen

I fängelset samlas information om fångarna. Man ser dem i anstalten och man bedömer deras personer. Denna kunskapsackumulation och bedömning är betydligt större i frivården, betydligt mer ingående. Här ser man den dömda i hans naturliga sammanhang och varje nytt möte ger möjlighet att samla ny information. Skall man spetsa till det något kan man säga att fängelset är som en zoologisk trädgård, vi kan studera djuren i deras burar, sorterade efter brott och strafftider. Frivården är däremot mera likt att studera djuren ute i naturen. Vi får vara beredda på att de inte alltid kommer just när vi har tänkt oss, men när vi får se dem får vi också se hur de rör sig bland andra djur och hur de förhåller sig till sin omgivning.

Intervjupersonerna beskriver att det man gör när man har övervakning är att man pratar. De dömda beskriver hur övervakarna frågar dem om vad de har gjort sedan de senast sågs och de för redogöra för veckan som varit. "Har du varit på arbetsförmedlingen?"; "Hur var resultatet på drogtestet?"; "Hur går det i skolan?"; "Hur fungerar det tillsammans med frun?". Övervakarna beskriver också att de pratar. Men de talar också om att de genom att titta och lyssna på klienten gör en bedömning av vilket skick han är i och vilka behov han har. Det är övervakaren och tjänstemannen som styr samtalen utifrån vad de ser och hör i sin observation. Det innebär att ett samtal lika väl kan inledas med "Så fräsch du ser ut" som med "Men, herregud, hur ser du ut, vad har du gjort?". Det är också i talet och observationen som hjälpen finns. När klient och övervakare är överens om ett problem söker de tillsammans lösningen. Det är det som dömda kan beskriva som att de får stöd och hjälp. Det är det som övervakare och

tjänstemän beskriver som att de bedriver motivationsarbete och det är det som Foucault skulle beskrivit som en verksam disciplinering.

Pina

Men är det då någon pina i frivården? Först beror det på vad man lägger i begreppet pina. Måste det vara uppenbart plågsamt för att räknas som pina? Eller räcker det med att det är något oönskat, något man inte vill ha?

Genomgående har mina intervjupersoner en positiv syn på övervakning, de beskriver det inte primärt som en pina. Nej, de beskriver det framför allt som *i stället för fängelse*. Varje gång de inleder ett resonemang kring att det är besvärligt, att tiderna binder upp och begränsar, att det är besvärande att riskera träffa sin övervakare vid fel tillfälle, att det är besvärande att behöva berätta så mycket om sig själv och bli ifrågasatt - varje gång slutar det med att de vänder om och säger: "Men det är ju bättre än att sitta inne". Det goda med frivården blir gott eftersom bilden av fängelset ständigt ärt närvarande. I ljuset av fängelse blir det mesta i frivården gott. Det är ju *i stället för fängelse* och när det är gott kan det ju inte vara en pina. Bara en de dömda jag intervjuat har tagit upp fängelse som något bättre. Det var en man i 60-års åldern som hade dömt första gången 1958 och sedan dess haft kontakt med frivård och fängelser mer eller mindre. Han beskriver hur mycket bekvämare det är att sitta i fängelse, man får vara i fred. I frivården är de efter en hela tiden, kollar och frågar. På anstalten sköter man sig själv. Denne man ansökte om att få avtjäna hela sitt straff på anstalt och slippa bli villkorligt frigiven. Det är dock inte möjligt i Sverige, varför han blev villkorligt frigiven med två månaders fängelse i resterande strafftid. Istället för att sitta av dessa två månader fick han övervakning i ett år.

Alla de fyra komponenterna jag har tagit upp här, finns både i frivården och i fängelset. Men de har olika proportioner. Skall man då betrakta frivård som ett "i-stället-för-straff", eller skall man betrakta det som ett alternativ i den meningen att det är en *annan* form av straff? En form som är bättre anpassad till vissa personer och vissa samhällsformer.

Litteratur

Foucault, Michel (1987) Övervakning och straff, Arkiv, Lund

Svensson, Kerstin (1996) Kunskap om frivård, KVS Förlag, Norrköping

Wieselgren, Sigfrid (1992) Minnen från mina fångvårdsår, Rönells Antikvariat, Stockholm
SOU 1995:91, Ett reformerat straffsystem